

מסמך 95

מסמך 95

הלימוד של מלכי-צדק בלבנט

כשם שהודו הולידה רבות מן הדתות והפילוסופיות של מזרח-אסיה, כך שימש הלבנט כמולדתן של דתות העולם המערבי. המיסיונרים של שְׁלֹם נפוצו בכל רחבי דרום-מערב אסיה, דרך פלשתינה, מסופוטמיה, מצרים, אירן וחצי האי ערב, ובכל מקום הכריזו על החדשות הטובות של בשורת מאקיוונטה מלכי-צדק. בכמה מן הארצות האלה הניב לימודם פרי; בארצות אחרות הם נחלו הצלחה במידות משתנות. לעיתים נגרמו כישלונותיהם בשל היעדר חוכמה, ולעיתים בשל נסיבות אשר היו מצויות מעבר לשליטתם.

1. דת שלם במסופוטמיה

עד לשנת 2000 לפני הספירה הדתות של מסופוטמיה איבדו כמעט לחלוטין את הקשר ללימודם של בני שְׁת, והיו נתונות במידה רבה תחת השפעותיהן של האמונות הפרימיטיביות של שתי קבוצות פולשים: הבדווים השְׁמִיִּים אשר הסתננו מן המדבר אשר במערב, והפרשים הברברים אשר ירדו מן הצפון.

ואולם, במסופוטמיה מעולם לא נעלם לחלוטין מנהגם של האדמים המוקדמים, מנהג כיבוד היום השביעי. אלא שבתקופתו של מלכי-צדק נחשב היום השביעי כיום בעל המזל הרע ביותר. יום זה היה ספוג טאבו; ביום השביעי הרע היה זה בלתי-חוקי לנסוע, לבשל מזון או להדליק אש. היהודים נשאו עמם בחזרה לפלשתינה רבים מן הטאבו של מסופוטמיה אשר נכללו בקרב המנהגים הבבלים הנוגעים ליום השביעי, שבתום.

אף-על-פי שמוריה של שלם עשו רבות על-מנת לעדן ולרומם את דתות מסופוטמיה, הם לא הצליחו להביא את העמים השונים להכיר באל אחד דרך קבע. לימוד מעין זה שלט בכיפה במשך למעלה ממאה-וחמישים שנה, ואז החל לסגת בהדרגה מפני האמונה הישנה יותר בריבוי אלילים.

מורי שלם הפחיתו עד מאוד את מספר אליליה של מסופוטמיה, ובנקודת זמן מסוימת הם העמידו את מספר האלילים העיקריים על שבעה: בָּל, שְׁמֶשׁ, נֶבֶךְ, אֲנֹ, אָאָה, מְרֹדַךְ וסִין. בשיאו של הלימוד החדש, הם רוממו שלושה מן האלים הללו למעמד של עליונות ביחס לשאר, השילוש הבבלי: בל, אאה ואנו, אלי הארץ, הים והשמים. במקומות שונים צצו שילושים אחרים, וכולם הזכירו את לימודם של האנדיטים והשומרים על אודות השילוש, והתבססו על אמונתם של בני שלם בסמלו של מלכי-צדק בעל שלושת העיגולים.

מוריה של שלם מעולם לא הצליחו להתגבר לגמרי על הפופולריות של אֶשְׁתֶּר, אם האלים ורוח הפוריות המינית. הם עשו רבות על-מנת לעדן את הסגידה לאלה זו, אך הבבלים ושכניהם מעולם לא נגמלו עד תום מן הצורות המוסוות של פולחן המין. בכל רחבי מסופוטמיה היה נהוג כי כל הנשים תעמדנה את עצמן, לפחות פעם אחת במהלך צעירותן, ליחסים עם זרים; והדבר נחשב למסירות אשר נדרשה על-ידי אֶשְׁתֶּר, כשהאמונה הייתה כי הפוריות תלויה במידה רבה בקורבן מיני זה.

ההתקדמות המוקדמת של הלימוד של מלכי-צדק היה משביע רצון ביותר, עד אשר נבֹדְאָד, מנהיג בית הספר של כִּישׁ, החליט לתקוף באופן מאורגן את המנהגים הרווחים של זנות המקדשים. ואולם, המיסיונרים של שלם לא הצליחו לגרום לרפורמה חברתית זו לקרום עור וגידים, ואגב הכישלון הזה, נחלו מפלה גם כל התורות הרוחניות והפילוסופיות החשובות יותר.

מסמך 95

מיד לאחר תבוסתה של בשורת שלם עלתה עד מאוד הכת של אשתר, שהיוותה ריטואל אשר פלש זה מכבר לפלשתינה כעֶשְׁתוֹרָת, למצרים כאֶיִס, ליוון כאפרודיטה ולשבטי הצפון כעֶשְׁתָּרוֹת. והיה זה בהקשר של תחייה זו של פולחנה של אשתר שהכוהנים הבבלים פנו מחדש לצפות בכוכבים; האסטרולוגיה חוותה את תחייתה הגדולה האחרונה במסופוטמיה, חיוזי העתיד הפך לאופנה, ובמשך מאות בשנים הכהונה הלכה והידרדרה.

מלכי-צדק הפציר בחסידיו כי ילמדו על אודות האל האחד, אבי הכול ובורא הכול, וכי יטיפו אך ורק על אודות בשורת החסד האלוהי הנקנה באמצעות אמונה בלבד. ואולם, לעיתים תכופות שגו המורים של האמת החדשה בכך שניסו לעשות יתר על המידה, בכך שניסו להחליף אבולוציה איטית במהפכת פתאום. המיסיונרים של מלכי-צדק במסופוטמיה הציבו רף מוסרי גבוה מדי בפני העם; הם ניסו לעשות יותר מדי, ושאיפתם הנאצלת הובילה לתבוסה. הם גויסו על-מנת להטיף בשורה מובחנת, להטיף לאמת על אודות מציאותו של האב האוניברסאלי, ואולם הם הסתבכו במשימה הנאצלת לכאורה של עריכת רפורמה במוסכמות, וכך הוסטה משימתם הגדולה ממסלולה ואבדה כמעט לחלוטין במעבה התסכול והשכחה.

תוך דור אחד חוסל המטה של שלם בכיש, והתעמולה על אודות האמונה באל אחד פסקה כמעט לחלוטין ברחבי מסופוטמיה. ואולם, נותרו שרידים מבתי הספר של שלם. חברות קטנות הפזורות פה ושם התמידו באמונתן בבורא האחד ונלחמו בעבודת האלילים ובהיעדר המוסריות של כוהני מסופוטמיה.

היו אלו המיסיונרים של שלם אשר כתבו, בתקופה שלאחר דחיית לימודם, רבים ממזמורי התהילים של הברית הישנה וחקקו אותם בסלע, שם מצאו אותם כוהנים עברים בימי השבי המאוחרים יותר, ושילבו אותם בהמשך באסופת המזמורים המיוחסת למחברים עבריים. מזמורי התהילים היפהיים הללו מבבל לא נכתבו במקדשיו של בָּל-מרדוך; הם היו פרי עטם של הצאצאים של המיסיונרים המוקדמים של שלם, והם עומדים בניגוד חד לאסופות הקסומות של הכוהנים הבבלים. ספר איוב משקף היטב את הלימוד בבתי הספר של שלם בכיש וברחבי מסופוטמיה.

הרבה מן התרבות הדתית של מסופוטמיה מצאה את דרכה אל תוך הפולחן הדתי והספרות העבריים, וזאת דרך מצרים והודות לעבודתם של אֶמְנֶמוֹפּ וְאַחְנָתוֹן. המצרים שימרו באופן מפליא את הלימוד על אודות החובות החברתיים, לימוד אשר נגזר מן האנדיטים המוקדמים יותר של מסופוטמיה ואשר אבד במידה כה רבה בקרב הבבלים אשר ישבו מאוחר יותר בעמק הפרת.

2. הדת המצרית המוקדמת

הלימוד המקורי של מלכי-צדק היכה את שורשיו העמוקים ביותר במצרים, ומשם הוא נפוץ לאחר מכן לאירופה. דתו האבולוציונית של עמק הנילוס התעצמה באופן תקופתי הודות להגעת זנים נעלים מן העמים הנודים, מן העמים האדמיים, ולאחר מכן מן העמים האנדיטים של עמק הפרת. מעת לעת, רבים מן המנהלים האזרחיים המצריים היו שומרים. וכשם שבימים הללו מאכלסת הודו את המזיגה הגדולה ביותר של הגזעים של העולם, כך טיפחה מצרים את הפילוסופיה הדתית הממוזגת ביותר אשר ניתן היה למצוא באורנטיה, וזו התפשטה מעמק הנילוס לחלקים רבים של העולם. היהודים שאבו הרבה מרעיונותיהם על אודות בריאת העולם מן הבבלים, ואולם את מושג ההשגחה העליונה הם שאבו מן המצרים.

היו אלה הנטיות הפוליטיות והמוסריות ולא הנטיות הפילוסופיות או הדתיות, אשר הפכו את מצרים למקום נוח יותר עבור הלימוד של שלם. כל מנהיג שבטי במצרים, לאחר שכבש את דרכו אל כס המלוכה, ביקש להנציח את שושלתו באמצעות הכרזה על אל השבט שלו כעל האלוהות המקורית וכבוראם של כל האלים האחרים. ובדרך הזו הסתגלו המצרים בהדרגה לרעיון של אֶל-עַל, מדרגה

מסמך 95

בדרך לדוקטרינה המאוחרת יותר של אל בורא אוניברסאלי. רעיון המונותאיזם התנדנד במצרים הלוח ושוב במשך מאות בשנים, ואף כי האמונה באל אחד הלכה והתפשטה, היא מעולם לא הצליחה לגבור ממש על המושגים המתפתחים של הפוליתאיזם.

לאורך עידנים נטו העמים במצרים לסגוד לאלו הטבע; ובאופן מפורט יותר, לכל אחד מארבעים השבטים הנפרדים היה אל קבוצתי משלו: אחד סגד לשור, אחר לאריה, השלישי לאל וכן הלאה. מוקדם יותר מכך היו להם טוטמים שבטיים, ממש כמו לאינדיאנים באמריקה.

בחלוף הזמן הבחינו המצרים בכך שגופות אשר נקברו בקברים שלא נבנו מלבנים השתמרו – נחנטו – הודות לפעולתו של חול מהול בסודה, בעוד שאלה שנקברו בקברים אשר נבנו מלבנים, נרקבו. הבחנות אלה הובילו לעריכת אותם ניסויים, אשר תוצאתם הייתה המנהג המאוחר יותר של חניטת גופות המתים. המצרים האמינו כי שימורו של הגוף הקלה על חייו העתידיים של האדם. ועל-מנת שהיחיד יוכל להיות מזוהה כמות בעתיד הרחוק, לאחר הריקבון של הגופה, הם מיקמו פסל קבורה בתוך הקבר, יחד עם הגופה, וגילפו את דמותו על ארון הקבר. הכנתם של פסלי הקבורה הללו הובילה לשיפור כביר באמנות המצרית.

במשך מאות בשנים השליכו המצרים את יהבם על קברים לשם שימור הגוף, ובהמשך לכך גם לשם הישרדות מהנה לאחר המוות. ואף כי מנהגי הקסם אשר התפתחו מאוחר יותר הכבידו עד מאוד על החיים, מן העריסה ועד הקבר, הם הצליחו לגאול אותם ביעילות רבה מפני דת הקברים. הכוהנים נהגו לחקוק לחשים על ארונות הקבורה, והאמונה הייתה שאלו יגנו על האדם מפני האפשרות ש"ליבו ילקח ממנו בעולם התחתון". ואז נאספו ושומרו מגוון מן הטקסטים הקסומים הללו לכדי ספר המוות. ואולם, בעמק הנילוס חבר הריטואל הקסום במוקדם למחוזות המצפון והאופי, ובמידה שלא הושג כמותה בקרב הריטואלים של אותם ימים. ולאחר מכן, התבססה הגאולה על האידיאלים המוסריים והאתיים הללו, ולא על קברים מפוארים.

האמונה הרווחת ביעילותו של הרוק כגורם מרפא – רעיון אשר מקורו במצרים, שממנה הוא נפוץ לחצי האי ערב ולמסופוטמיה – מדגימה היטב את האמונות הטפלות של אותם זמנים. בקרב האגדי של הורוס מול סת, איבד האל הצעיר את עינו, אך לאחר חיסולו של סת, הוחזרה עין זו לקדמותה בידי האל החכם תחות, אשר ירק על הפצע ורפא אותו.

במשך זמן רב האמינו המצרים כי נצנוץ הכוכבים בשמי הלילה מייצג את הישרדותן של נשמות המתים הראויים; הם סברו כי שורדים אחרים נספגים אל תוך השמש. במשך תקופה מסוימת הפך פולחן השמש לסוג של פולחן לאבות הקדמונים. הכניסה המשופעת של הפירמידה הגדולה פונה הישר לעבר כוכב הצפון, וזאת על-מנת שכאשר תגיע נשמת המלך מן הקבר, תוכל לפנות הישר אל-עבר מערכות הכוכבים הקבועות והמבוססות, שם לכאורה מצוי משכנם של המלכים.

כאשר נצפו קרני השמש חודרות מטה אל הארץ מבעד לפתח בעננים, האמונה הייתה כי אלה סימלו את הורדתו של גרם מדרגות שמימי שעליו יוכל המלך, ותוכלנה אף נשמות צדיקות אחרות, להעפיל מעלה. "המלך פפי הוריד למרגלותיו גרם מדרגות מואר, עליו יעפיל אל אמו".

כאשר התגשם מלכי-צדק בגוף, דתם של המצרים עלתה בהרבה על זו של העמים אשר סביבם. הם האמינו כי אם נשמות ללא גוף תצטיידנה כראוי בנוסחאות קסם, הן תוכלנה לחמוק מן הרוחות הרעות אשר בדרך ולהגיע אל אולם המשפט של אוסיריס, ושם, אם תמצאנה חפות מ"רצח, שוד, שקר, ניאוף, גניבה ואנוכיות", הן תתקבלנה אל מחוזות האושר. אם תישקלנה נשמות אלה במאזניים ותימצאנה חסרות, אזי הן תישלחנה לגיהנום, אל המאכלת. והיה זה מושג יחסית מתקדם על אודות חיי העתיד בהשוואה לאמונות של רבים מן העמים אשר מסביב.

מסמך 95

מושג המשפט בעולם הבא על חטאי האדם בעודו בגוף בכדור הארץ, עבר ממצרים אל תוך התיאולוגיה העברית. המילה 'משפט' בהוראה המסוימת הזו מופיעה רק פעם אחת בכל ספר תהילים העברי, ומזמור תהילים זה נכתב בידי איש מצרי.

3. אבולוציה של מושגים מוסריים

אף-על-פי שתרבותה ודתה של מצרים נגזרו בעיקר ממסופוטמיה האנדיטית והועברו ברובן לציוויליזציות העוקבות דרך העברים והיוונים, הרבה מאוד מן האידיאליזם החברתי והאתי של המצרים צמח בעמק הנילוס וכהתפתחות אבולוציונית גרידא. ועל-אף היבוא של אמת ושל תרבות ממקורות אנדיטיים, במצרים התפתחה, וכהתפתחות אנושית לגמרי, יותר תרבות מוסרית מאשר הופיעה, באמצעות טכניקות טבעיות דומות, בכל אזור מובחן אחר לפני המתת של מיכאל.

האבולוציה של המוסר איננה תלויה לחלוטין בהתגלות. מושגים מוסריים גבוהים יכולים לנבוע מן ההתנסות של האדם עצמו. האדם יכול אפילו לפתח ערכים רוחניים ולהפיק תובנות קוסמיות מתוך חיי ההתנסות האישיים שלו, וזאת משום ששוכנת בו רוח אלוהית. התפתחויות טבעיות מעין אלה של מצפון ושל אופי הועצמו גם הודות להגעתם התקופתית של מורים של אמת, מעדן השנייה בימי קדם, ומן המטה של מלכי-צדק בשלם מאוחר יותר.

אלפי שנים בטרם חדרה בשורת שלם למצרים, לימדו מנהיגיה המוסריים על אודות הצדק, ההוגנות וההימנעות מתאוות הבצע. שלושת-אלפים שנה בטרם נכתבו כתבי הקודש העבריים, המוטו של המצרים היה: "מבוסס הוא האדם אשר היושרה הינה מידתו; ואשר לפיה יפעל." הם לימדו עדינות, מתינות ושיקול הדעת. המסר של אחד מן המורים הגדולים של התקופה היה: "פעל נכון ונהג בהגינות עם הכול." השילוש המצרי של אותו עידן היה אמת-צדק-יושרה. מכל הדתות האנושיות לחלוטין של אורנטיה, לא הייתה מעולם אחת אשר התעלתה מעל לאידיאלים החברתיים ומעל להדר המוסרי של ההומניזם אשר שרר באותה עת בעמק הנילוס.

הדוקטרינות אשר שרדו מדת שלם לבלבו על קרקע הרעיונות האתיים המתפתחים והאידיאלים המוסריים הללו. מושגי הטוב והרע מצאו קרקע פורייה בלבבות האנשים, אשר האמינו כי "החיים ניתנים לשוחרי השלום ואילו המוות ניתן לאשמים." "שוחרי השלום הוא אשר עושה את שאהוב; האשם עושה את ששנוא." במשך מאות בשנים חיו תושבי עמק הנילוס בהתאם לאמות המידה האתיות והחברתיות האלה, אשר הלכו והתפתחו, אפילו בטרם עלו בדעתם מושגי הנכון והשגוי – הטוב והרע.

מצרים הייתה אינטלקטואלית ומוסרית, אך לא הייתה רוחנית יותר על המידה. במשך ששת-אלפים שנה קמו בקרב המצרים אך ורק ארבעה נביאים גדולים. הם צייתו לאמנמופ במשך תקופה; רצחו את אוֹחֶבְאֵן; קיבלו בלב חצוי את אֶחְנָתוֹן למשך דור אחד בלבד, ודחו את משה. ושוב, היו אלה נסיבות פוליטיות, ולא דתיות, אשר אפשרו לאברהם, ומאוחר יותר ליוסף, להשפיע במידה רבה ברחבי מצרים בשם הלימוד של שלם על אודות האל האחד. ואולם, כאשר נכנסו ראשוני המיסיונרים של שלם למצרים, הם פגשו בתרבות האבולוציונית הזו בעלת האתיקה הגבוהה, אשר התמזגה עם אמות המוסר המותאמות של המהגרים ממסופוטמיה. המורים המוקדמים הללו בעמק הנילוס, היו הראשונים להכריז על המצפון כעל ציווי מן האל, כעל קול האלוהות.

4. הלימוד של אֶמְנֶמוֹפ

בהגיע העת צמח במצרים מורה אשר כונה בפי רבים "בן האדם" ובפי אחרים אֶמְנֶמוֹפ. חוזה זה רומם את המצפון אל פסגת ההבחנה בין נכון ושגוי, לימד על אודות העונש על החטא, והכריז על גאולה באמצעות פנייה לאלוהות השמש.

אמנמופ לימד כי העושר והמזל הינם מתת האל, ומושג זה נפוץ עד מאוד בפילוסופיה העברית אשר הופיעה מאוחר יותר. מורה נאצל זה האמין כי המודעות לאל הייתה הגורם הקובע בכל התנהגות; כי ראוי לחיות כל רגע מתוך הכרת נוכחות האל והאחריות כלפיו. תורותיו של חכם זה תורגמו לאחר מכן לעברית, והפכו לספר הקדוש של עם זה הרבה בטרם הועלתה הברית הישנה על הכתב. עיקר ההטפה של האיש הטוב הזה נגעה להדרכה אשר הדריך את בנו לנהוג ביושרה ובהגינות בתפקידי אָמון ממשלתיים, ואף-על-פי שגישה אצילה זו מקורה בתקופה כה רחוקה בעבר, יש בה לכבד כל מדינאי מודרני.

חכם הנילוס הזה לימד כי "העושר עשה יעשה לו כנפיים ויתעופף לדרכו" – זאת הואיל וכל הדברים הארציים הינם בני חלוף. תפילתו הגדולה הייתה "להינצל מן הפחד". הוא דחק בכול לשוב "ממילותיו של האדם" אל "מעשי האל". מהות לימודו: האדם מחשב דרכו והאל מכין צעדו. תורתו, אשר תורגמה לעברית, קבעה את הפילוסופיה של ספר משלי בברית הישנה. ולאחר שתורגמה ליוונית, היא צבעה את כלל הפילוסופיה הדתית ההלניסטית המאוחרת יותר. ברשותו של פילון, הפילוסוף המאוחר יותר מאלכסנדריה, היה עותק מן הספר חוכמת שלמה.

אמנמופ פעל לשמר את אתיקת האבולוציה ואת מוסר ההתגלות, והוא העבירם בכתביו הן לעברים והן ליוונים. הוא לא היה הגדול ביותר מקרב מורי הדת של תקופה זו, אך נודעה לו ההשפעה הגדולה מכולם בכך שצבע את המחשבה המאוחרת יותר של שתי חוליות חיוניות בצמיחתה של הציוויליזציה המערבית – העברים, אשר בקרבם התפתחה פסגת האמונה הדתית במערב, והיוונים, אשר פיתחו את המחשבה הפילוסופית הטהורה לשיאיה הכבירים ביותר באירופה.

בספר משלי, פרקים חמש-עשרה, שבע-עשרה, עשרים, ופרק עשרים-ושתיים מפסוק י"ז ועד פרק עשרים-וארבע פסוק כ"ב, כמעט כל מילה ומילה שאולה מספר החוכמה של אמנמופ. המזמור הראשון בספר תהילים נכתב על-ידי אמנמופ, והוא מהווה את לב ליבה של תורת אָחְנָתוֹן.

5. אָחְנָתוֹן יוצא הדופן

תורתו של אמנמופ איבדה לאיטה את אחיזה בדעתם של המצרים, כאשר – הודות להשפעתו של רופא מצרי איש שֶלֶם – אימצה אישה מבית המלוכה את הלימוד של מלכי-צדק. אישה זו שכנעה את בנה, אָחְנָתוֹן, פרעה של מצרים, לקבל את הדוקטרינות האלה על אודות אל אחד.

מאז נעלם מלכי-צדק כישות בשר ודם ועד אותה עת, איש לא השתווה לאחנתון במידת הבהירות המדהימה שבה תפס את המושג של דת ההתגלות של שלם. ובמובנים מסוימים, מלך מצרי צעיר זה הינו אחד מן האנשים יוצאי הדופן ביותר בתולדות היסטוריה האנושית. בעת הזו, שבה הלך והעמיק השפל הרוחני במסופוטמיה, הוא שמר את חיותה של הדוקטרינה על אודות אל עליון, האל האחד, ובכך שימר את הערוץ המונותאיסטי הפילוסופי, אשר היה חיוני לרקע הדתי הנחוץ לשם קיום המתת של מיכאל, המתת העתידיית נכון לאותה שעה. ומתוך הכרה בהצלחה זו, בין היתר, נלקח הילד ישוע למצרים, שם ראו אותו כמה ממשיכי אחנתון הרוחניים, והם הבינו במידת מה חלקים מסוימים מתוך משימתו האלוהית באורנטיה.

משה, הדמות הכבירה אשר הופיעה בין מלכי-צדק לבין ישוע, היה מתנתם המשותפת לעולם של העברים ושל משפחת המלוכה המצרית; ואילו ניחן אחנתון בגמישות וביכולת של משה, אילו ניחן בגאונות פוליטית תואמת למנהיגותו הדתית המפתיעה, כי אז הייתה מצרים הופכת לאומה המונותאיסטית הכבירה של אותה התקופה; ואילו אכן כך היה קורה, ייתכן מאוד שישוע היה חי את מרבית חייו כבן-תמותה במצרים.

מעולם לאורך ההיסטוריה לא פעל מלך אחד באופן כה שיטתי על-מנת להסיט אומה שלמה מפוליטיזם לעבר מונותאיזם, כפי שעשה אחנתון יוצא דופן זה. בנחישות מדהימה, ניתק שליט זה מגע עם העבר, שינה את שמו, עזב את בירתו, בנה עיר חדשה לחלוטין ויצר אומנות וספרות חדשות עבור עם שלם. אך אצה לו הדרך; הוא בנה יתר על המידה, הרבה מכפי שיכול היה להישאר על כנו בשעה שעזב. ושוב, הוא לא הצליח לספק את היציבות החומרית ואת השגשוג לעמו, אשר התקומם כנגד לימודו הדתי בשעה שנחשולי הקושי והדיכוי שטפו לאחר מכן את המצרים.

אילו אדם זה – אשר ניחן בראייה מדהימה בבהירותה, ובתכליתיות המכוונת למטרה יחידה – היה ניחן בחוכמתו הפוליטית של משה, כי אז הוא היה משנה לגמרי את ההיסטוריה של האבולוציה של הדת ואת התגלות האמת בעולם המערבי. במשך תקופת חייו הוא היה מסוגל לבלום את פעילותם של הכוהנים, אשר בהם הוא פקפק באופן כללי; ואולם הם שמרו על כנותיהם בסתר וחזרו לפעולה מיד כאשר איבד המלך הצעיר את השלטון; והם מיהרו לקשור את כל הצרות אשר ניחתו על מצרים לאחר מכן למונותאיזם אשר כונן בתקופת שלטונו.

בחוכמתו ביקש אחנתון לכונן את המונותאיזם במסווה של הסגידה לאל השמש. את ההחלטה לגשת לפולחן האב האוניברסאלי באמצעות ספיגת כלל האלים אל תוך פולחן השמש הוא קיבל בעקבות עצתו של הרופא איש שלם. אחנתון לקח מתוך דת אֶתוֹן של אותה עת את הדוקטרינות הכלליות אשר היו קיימות אז על האבהות והאימהות של האלוהות, ויצר דת אשר הכירה במערכת יחסים אינטימית של סגידה בין האדם לאל.

אחנתון היה חכם דיו על-מנת לשמר כלפי חוץ את פולחנו של אֶתוֹן, אל השמש, בעוד שבמסווה הוא הוביל את עמיתיו לסגוד לאל האחד, בוראו של אתון והאב העליון של הכול. המלך-המורה הצעיר הזה היה סופר פורה ביותר, והוא חיבר את התיאור שכתרתו "האל האחד", ספר בן שלושים-ואחד פרקים אשר הכוהנים השמידו לחלוטין עם חזרתם אל השלטון. אחנתון אף חיבר מאה-שלושים-ושבעה מזמורים, אשר שנים-עשר מהם נשתמרו בספר תהילים בברית הישנה, המיוחס למחברים עבריים.

בחיי היומיום הייתה "היושרה" לגולת הכותרת של דת אחנתון, ובמהרה הוא הרחיב את מושג הפעולה הנכונה הן עבור האתיקה הלאומית והן עבור האתיקה הבינלאומית. היה זה דור של אדיקות אישית מדהימה, דור בו הגברים והנשים האינטליגנטיים התאפיינו בשאיפה אמיתית למצוא את האל ולדעת אותו. באותם ימים המעמד החברתי או העושר לא הקנו לשום מצרי עדיפות בעיני החוק. חיי המשפחה במצרים תרמו רבות לשימורה ולהעצמתה של התרבות המוסרית, וכן שימשו כהשראה לחיי המשפחה הנעלים המאוחרים יותר של היהודים בפלשתינה.

חולשתה הקטלנית של בשורת אחנתון הייתה האמת הגדולה ביותר שבה, הלימוד שאתון היה לא רק הבורא של מצרים, אלא גם של "העולם כולו, של אדם ובהמה, של כל הארצות, ואפילו עד סוריה ועד כוש, לצד ארץ מצרים. הוא אשר שם את כולם במקומם, והוא המספק להם את כל צרכם." המושגים הללו על אודות האלוהות היו רמים ונעלים, אך הם לא היו לאומניים. מיקומם של רגשות בינלאומיים מעין אלה בדת לא הצליחו להרים את המורל של צבא מצרים הלוחם, בעוד שהם שימשו כתחמושת יעילה בידי הכוהנים אשר הפנו אותה כנגד המלך הצעיר וכנגד דתו. המושג שלו על אודות האלוהות עלה בהרבה על זה של העברים שלאחריו, ואולם, המושג הזה היה מתקדם מדי מכדי לשמש לצרכיו של בונה אומה.

אף-על-פי שהאידיאל המונותאיסטי ספג מכה עם מותו של אחנתון, הרעיון על אודות האל האחד נשתמר בדעתן של קבוצות רבות. חתנו של אחנתון הצטרף לכוהנים, חזר לסגוד לאלים הנושנים ושינה את שמו לתות ענח' אמון. הבירה חזרה לשכון בתבאי, והכוהנים פשטו על הארץ והשתלטו

מסמך 95

לבסוף על שביעית מכלל שטחה של מצרים; או אז, אחד מסדרי הכוהנים הללו אזור אומץ לתפוס את כס המלוכה.

ואולם, הכוהנים לא יכלו לגבור לחלוטין על הגל המונותאיסטי. יותר ויותר הם נאלצו לשלב ולאחד את אליהם; ומשפחת האלים הצטמצמה והלכה. אחנתון קישר את גלגל האש שבשמיים לאל הבורא, והרעיון הזה המשיך לבעור בללבות האנשים, ואפילו בללבות הכוהנים, גם הרבה לאחר מותו של הרפורמטור הצעיר. המושג המונותאיסטי מעולם לא נמוג מלבבות תושבי מצרים ותושבי העולם. הוא המשיך והתקיים אפילו עד להגעת בנו הבורא של אותו אב אלוהי, של האל האחד אשר עליו הכריז אחנתון בקנאות, למען תסגוד לו מצרים כולה.

חולשתה של דוקטרינת אחנתון הייתה נעוצה בעובדה שהציע הייתה כה מתקדמת עד שרק המצרים המוחנכים יכלו להבין את לימודה במלואו. הפועלים החקלאיים הפשוטים מעולם לא תפשו באמת את בשורתו, ולפיכך היו נכונים לחזור יחד עם הכוהנים אל הפולחן העתיק של אייס ובת-לווייתו אוסיריס, אשר קמה לכאורה לתחייה מן המוות האכזר אשר חוותה מידי סת, אל האופל והרוע.

הלימוד על אודות האלמותיות לכול אדם באשר הוא היה מתקדם מדי בעבור המצרים. תחיית המתים הובטחה אך רק למלכים ולעשירים; ולפיכך הם חנטו בזהירות רבה את גופותיהם בתוך הקברים ושימרו אותם עד הגיע יום הדין. ואולם, לבסוף שררה הדמוקרטיה של הגאולה ושל תחיית המתים, כפי שלימד אחנתון, אפילו עד כדי כך שבשלב מאוחר יותר האמינו המצרים בגאולת בעלי החיים.

אף כי נדמה שמאמציו של שליט מצרי זה לחייב את פולחן האל האחד בקרב עמו נחלו כישלון, ראוי לזכור כי ההשלכות של עבודתו התמידו במשך מאות בשנים הן בפלשתינה והן ביוון, וכי כך הפכה מצרים לסוכנת ההעברה של השילוב בין התרבות האבולוציונית של הנילוס לבין דת ההתגלות של הפרת, לכל עמי המערב אשר הגיעו לאחר מכן.

הדר תקופת ההתפתחות המוסרית והצמיחה הרוחנית הכבירה של עמק הנילוס, נמוג במהרה בסביבות הזמן שבו החלו חיהם הלאומיים של העברים; ולאחר שהותם של אלו במצרים, נשאו עמם הבדווים הללו הרבה מן הלימוד הזה, והם הנציחו רבות מן הדוקטרינות של אחנתון בדת הגזע שלהם.

6. הדוקטרינות של שלם באירן

כמה מן המיסיונרים של מלכי-צדק יצאו מפלשתינה, חלפו דרך מסופוטמיה והגיעו למישור הגדול של אירן. במשך למעלה מחמש-מאות שנה התקדמו מוריה של שלם באירן, והאומה כולה נעה לעבר הדת של מלכי-צדק, עד אשר התחלף השלטון וכתוצאה מכך נרדפה כת שלם עד חורמה, ובכך למעשה הגיע הלימוד המונותאיסטי אל קיצו. הדוקטרינה על הברית עם אברהם נכחדה כמעט לחלוטין בפרס, כאשר במאה של התחייה המוסרית הגדולה, המאה השישית לפני יסוע, הופיע זרתוסטרא על-מנת להפיח רוח חיים בגחלים המתעממות של בשורת שלם.

מייסד זה של דת חדשה היה צעיר איתן והרפתקני, אשר במסעו הראשון כעולה רגל לאור אשר במסופוטמיה למד – בין מסורות רבות אחרות – את המסורות על אודות קאליגסטיה ומרידתו של לוציפר, וכל אלה השפיעו עד מאוד על טבעו הרוחני. בהתאם לכך, בעקבות חלום שחלם בעודו באור, הוא תכנן לשוב אל ביתו אשר בצפון ולעסוק בעיצוב מחדש של דת עמו. הוא ספג את הרעיון העברי על אל צדק, את המושג של משה על אודות האלוהיות. בדעתו התגבש בבהירות הרעיון על אודות אל עליון, ואת כל האלים האחרים הוא הוריד לדרגת שדים, כמות אלו אשר

מסמך 95

שמע עליהם במסופוטמיה. הוא למד את הסיפור על שבע רוחות האב מן המסורת אשר נשתמרה באור, ובהתאם לכך יצר פנתיאון בן שבעה אלים עליונים ואֶהורה-מָדָא בראשו. את האלים הכפפים הוא קישר לאידיאליזציה של החוקים הנכונים, של המחשבה הטובה, של הממשל הנאצל, של האופי הקדוש, של הבריות ושל האלמוניות.

והייתה זו דת של פעולה – עבודה – ולא של תפילה וריטואלים. האל שלה היה הוויה בעלת חוכמה עליונה ומי שחסותו פרושה על הציוויליזציה; הייתה זו פילוסופיה דתית לוחמנית אשר העזה ללחום ברוע, בחוסר-המעש ובפיגור.

זרתוסטרא לא לימד את פולחן האש, אך הוא ביקש לנצל את הלהבה כסמל לרוח הטהורה והחכמה של השליטה העליונה ביקום (אף שלאמיתו של דבר, מאוחר יותר העריצו חסידיו את האש הסמלית הזו וסגדו לה). לבסוף, כאשר הומר נסיך אירני, נפוצה דת חדשה זו בכוח החרב. זרתוסטרא נפל בגבורה ומת בקרב על מה שהאמין כי היא "האמת של אדון האור".

הדת הזורואסטרית היא האמונה היחידה באורנטיה אשר מנציחה את הלימוד של דאלאמטיה ושל עדן על אודות שבע רוחות האב. למרות שלא הצליחה לפתח את מושג השילוש, היא אכן התקרבה במובן מסוים למושג האל בעל שבעת ההיבטים. הזורואסטרים המקורית לא דגלה בדואליות טהורה; אף כי בראשיתו הציג הלימוד הזה את הרוע כמתואם-ביזמן עם הטוב, בנצח הוא אכן היה כפוף למציאות האולטימטיבית של הטוב. רק בזמנים מאוחרים יותר נפוצה האמונה בכך שהטוב והרע נאבקים זה בזה מתוך עמדה של שוויון.

אף-על-פי שהמסורות היהודיות על אודות גן העדן והגיהנום, וכן הדוקטרינה על השדים, אשר נרשמו בכתבי הקודש העבריים, מבוססות על המסורות אשר נשתמרו על אודות לוציפר וקאליגסטיה, הן נגזרות בעיקר מן הזורואסטרים, בתקופות שבהן נמצאו היהודים תחת שליטתם התרבותית והפוליטית של הפרסים. זרתוסטרא, כמו המצרים, לימד על אודות "יום הדין", אך הוא קישר מאוחר זה לקץ העולם.

אפילו הדת אשר החליפה את הזורואסטרים בפרס הושפעה ממנה רבות. כאשר ביקשו הכוהנים האירניים לסלק את הלימוד של זרתוסטרא, הם החיו את הפולחן העתיק למיתרה. והמיתראים נפוץ ברחבי הלבנט ובאזורי הים התיכון, וליזמן מה התקיים לצד היהדות והנצרות. וכך הלימוד של זרתוסטרא השפיע על שלוש דתות גדולות בזו אחר זו: על היהדות ועל הנצרות, ודרךן על האסלאם.

ואולם, מרחק רב מפריד בין הלימוד המרומם והמזמורים הנאצלים של הזורואסטרים לבין העיוותים המודרניים אשר עיוותו הפרסים את בשורתו, על פחדם העצום מפני המתים, בצירוף אמונותיהם בהתחכמויות אשר זרתוסטרא מעולם אף לא פזל לעברן.

אדם כביר זה נמנה על אותה קבוצה ייחודית, אשר הגיחה במאה השישית לפני ישוע על-מנת לשמר את אורה של שלם מפני חידלון מוחלט וסופי, והביאה לכך שאור זה המשיך לנצנץ עמומות על-מנת להאיר לאדם בחשכת עולמו את נתיב האור המוליך אל חיי הנצח.

7. הלימוד של שלם בחצי האי ערב

הלימוד של מלכי-צדק על אודות האל האחד התבסס במדבר הערבי לאחרונה באופן יחסי. בדומה ליוון, גם בחצי האי ערב נכשלו המיסיונרים של שלם בכך שהבינו באופן שגוי את הנחיותיו של מאקיוונטה באשר לארגון-יתר. אך הפירוש אשר נתנו לאזהרותיו, שלא להתאמץ ולהפיץ את הבשורה באמצעות כוח צבאי או כפייה אזרחית, לא עיכבה אותם.

מסמך 95

אפילו ברומא ובסין לא נחל הלימוד של מלכי-צדק כישלון כה חרוץ ומוחלט כפי שנחל באזור מדברי זה, בסמוך כל-כך לשלם עצמה. הרבה לאחר שמרבית עמי המזרח והמערב הפכו לבודהיסטים ולנוצרים, בהתאמה, המשיך מדבר ערב כדרכו מזה אלפי שנים. כל שבט סגד לפטיש הנושן שלו, ולמשפחות יחידיניות רבות היו אלילי בית משלהן. לאורך זמן רב נמשך המאבק בין אשתר הבבלית, יהוה העברי, אהורה האירני והאב הנוצרי של אדוננו ישוע המשיח. ואף אחד מן המושגים הללו לא הצליח לסלק לגמרי את האחרים.

כאן ושם ברחבי חצי האי ערב היו משפחות וחמולות אשר נאחזו ברעיון המעורפל של האל האחד. קבוצות מעין אלה נצרו את מסורותיהם של מלכי-צדק, אברהם, משה וזרתוסטרא. התקיימו מרכזים רבים אשר היו עשויים להגיב לבשורת הישועית, ואולם המיסיונרים הנוצרים בארצות המדבר היוו קבוצה קשוחה ובלתי-מתפשרת ביחס לפשרנים ולחדשנים אשר שימשו כמיסיונרים בארצות הים התיכון. אילו ענו חסידיו של ישוע ברצינות רבה יותר לקריאתו "ללכת לכלל העולם ולהטיף את הבשורה", ואילו היו נעימים יותר בהטפתם, ופחות קשוחים בדרישות החברתיות הנלוות אשר גיבשו הם בעצמם, כי אז ארצות רבות היו מקבלות בשמחה את הבשורה הפשוטה של בן הנגר, וארצות ערב ביניהן.

אף-על-פי שהאמונות המונותאיסטיות הגדולות של הלבנט לא הצליחו להכות שורש בחצי האי ערב, ארץ מדבר זו הייתה מסוגלת לייצר אמונה אשר הייתה מונותאיסטית, אך דרישותיה החברתיות היו פחות נחרצות.

אך ורק גורם שבטי, גזעי, או לאומי, אחד חיבר את האמונות הפרימיטיביות והבלתי-מאורגנות של המדבר, והיה זה הכבוד המוזר אשר רחשו ככלל כמעט כל שבטי ערב לאבן פטיש שחורה מסוימת, אשר שכנה במקדש מסוים בעיר מכה. נקודת מגע והערצה משותפת זו הובילה לכינונה של דת האסלאם. מה שהיווה יהוה, רוח הר הגעש, עבור היהודים השמיים, הפכה אבן הכעבה להיות עבור דודניהם הערבים.

חוזקו של האסלאם היה הצגתו הברורה והמובחנת היטב של אללה כאלוהות האחת והיחידה; חולשתו הייתה הקשר בין הכוח הצבאי לבין התפשטותו, וכן ביזוי האישה. ואולם, הוא שמר בהתמדה על הצגת אלוהות אוניברסאלית אחת לכל, "זה היודע את הבלתי-נראה, כמו גם את הנראה. והוא רחום וחנון." "אכן האל הינו נדיב בטובו כלפי כל אדם." "ובאשר אפול למשכב, הוא אשר מרפאני." "וכל אימת ששלושה משוחחים, האל נוכח כרביעי במספר," שהרי אין הוא "הראשון והאחרון, הנראה ואף החבוי"?

[הוצג על-ידי מלכי-צדק של נבאדון.]